

ՆԱԽՆԱԿԱՆ ՔՐԻՍՏՈՆԵԱԿԱՆ ԿԵԱՆՔԸ

Ե. Քրիստոնեաները հեթանոսներու մեջ

Հեթանոսները ներողամիտ աչքով չէին դիտեր այս արշաւանքը. անոնք պահ մը փորձեցին ետ մղել զայն արիւնահեղ հաւածանքով մը, կամ վհատեցնել զայն խորամանկ օրէնսդրութեամբ: Ի՞նչ բաներու համար կը մեղադրէին քրիստոնեաները: — Շատ բաներու համար: Ամէնէն հին ամբաստանութիւնը, անոնց դէմ ուղղուած ներոնի ժամանակէն ի վեր, «մարդկային սեռին հանդէպ ատելութիւն» անուցանելն է: Երկրորդ դարուն վերջը անոր արծազանգը կը զանենք սա ամբաստանութեան մէջ թէ անոնք «թշնամի էին բնական ամէն պահանջներու»: Ամբաստանութիւնը կ'առնէր, ուրեմն, իր սնոսիապաշտ վճռական ձեւը: «Քրիստոնեաները, կ'ըսէին անոնք, պատճառ են հանրային բոլոր աղէտներու. եթէ Տիրեր յորդի, եթէ նեղոս չողողէ դաշտերը, եթէ երկիրը սարսի, եթէ սովը կամ ժանտախտը աւերեն նահանգ մը՝ կ'աղաղակեն անմիջապէս. «Քրիստոնեաները առիւծներո՛ւն»: Անշուշտ, տգէտ ամբոխը կը հաւատար թէ անոնց մէջ կը գտնուէին կախարհներ, և զանազան պարագաներ նոյն ինքն Քրիստոսի վրայ ալ կը նետէին այս ահաւոր կասկածը: Ճարտար կախարդ մը, կ'ըսէին անոնք, ուսած եզրիպտոսի մէջ այդ երկրի թաքուն գիտութեան բոլոր գաղտնիքներով, սուրբուցած է Անոր յարութիւն առնելու կերպը: Հմայքներ և չարադիւթութիւններ կը կատարուէին մոգական բանաձեւներու միջոցաւ՝ գիշերային երգեցողութիւններու ընթացքին. և այս ամէնը բաւական ուշագրաւ նմանութիւն մը կ'ընծայէին արտասանուած աղօթքներու հետ գիշերային հաւաքոյթներու միջոցին, ուր հաւատացեալները երգ մը կ'երգէին Քրիստոսի ուղղուած, և իրենց մէջ կը բաշխէին անոր մարմինը և զայն կը ճաշակէին: Ասկէ ծնաւ ամբաստանութիւնը որդեւպանութեան և ամբարիշտ շուայտութիւններու — ինչպէս Թիեստի խնձոյքը, և Իզիպտոսի աղագաղժութիւնը: Այդ կարգի զրպարտութիւնները սամկին կողմէ տրուած բացատրութիւններն էին ինչ ինչ խորհրդաւոր եղանակներու,

զորս ամբոխը չի հասկընար, և որոնցմով կը վիրաւորուի: Այս յարձակումները կը մեկնուէին, դարձեալ, կարգ մը աղանդներու ապականեալ ծէսերուն և քրիստոնեական նուիրականացած պաշտամունքներու միջև եղած զրեթէ տնխուսափելի շփոթութեամբ մը: Կիրակին սուրբ պահելը (հեթանոսներէն արեւին յատկացուած օր), աղօթքի տառն արեւելք դառնալու սովորութիւնը, կը զրդէին ամբոխը կախարդութեան նոր ամբաստանութիւններ յերիւրելու. և այն սարսափը՝ զոր հին աշխարհը ունէր այս արուեստին նկատմամբ, ա՛յնքան կենդանի էր որ, կը սոսկար անոր արգիւնքներէն: Չարադիւթութիւնները «ամբարշտութեան» ոճիւրը կը նետէին անոնց վրայ՝ որոնք յանցաւոր էին այդ բանին մէջ. և ասոր հետեանքը կ'ըլլար մահուան պատիժը. և չարչարանքը կախարհներու համար ուրիշ բան չէ բայց եթէ քառութիւն մը: Օրէնքը այս ոճիւրին կը վերապահէր իր երեք ամէնէն դաժան պատիժները — կրակը, խաչը, գազանները: Փախով կախարդական զրքերուն, անոնք անմիջապէս պէտք է ոչնչացուէին:

Ներոնի պարտեզներու ողբերգութիւնէն ի վեր, քրիստոնեաներու անջատ գոյութիւնը քաջածանօթ էր: Անոնք հրեաներու կղբայրներ կը նկատուէին, բայց թշնամի-կղբայրներ, որոնց անժողովրդականութենէն իրենց բաժինը կ'ունենային, առանց սակայն պատասպարուելու միջոցն ունենալու այն թոյլտուութեան տակ՝ որով հրեութիւնը, իբր կրօնք նկատուած՝ չզաղրեցաւ պաշտպանուելէ նոյն իսկ իր ազգութեան կործանումէն ետք: «Հրէական բարքեր»ու և «անաստուածութեան» ամբաստանութիւնը ամէնէն ծանրագոյնը եղաւ, որ նետուեցաւ քրիստոնեաներու երեսին: Հըրեաներու բարքերուն հետեւը պատիժի արժանի չէր. սակայն մերժել հոռմայեցիներու պաշտօնական կրօնը՝ առանց հըրեաներուն թոյլատրուած կրօնին չքմեղանքը ունենալու՝ բո՛ւն օրինական «անաստուածութիւն» էր: Այս համառօտուած բանաձեւին մէջ ամփոփուած կը թուին, առաջին դարու վախճանին, կառավարողներու և ժողովուրդին բոլոր գանգատները քրիստոնէից դէմ: Ասկէ զատ, քրիստոնեաները կ'արհամարհուէին և կը յանդի-

մանուէին հանրային դործերու մէջ իրենց անգործութեամբը եւ անհոգութեամբը. կամ մարդիկ անոնց մէջ կը տեսնէին նորութեանց սագրիչներ (Molitores rerum novarum = յեղափոխականներ): Այս արտայայտութիւնը հաշտ էր այն չարահամոթեան հետ որ կը տածուէր քրիստոնեաներուն դէմ, եւ կը տեսնէր անոնց մէջ «մարդկային սեռի թշնամիներ» — որ է ըսել, բառին բուն նշանակութեամբ՝ հակաակորդներ հաստատեալ կարգուսարքին: Որչափ բարձր դիրքի վրայ գտնուէին անոնք՝ ա՛յնքան աւելի կ'ենթարկուէին այս կարգի զրպարտութիւններու:

Անտարակոյս կեղծ-Վղեմէսեան գրութիւններով եւ Կղեմէս Աղեքսանդրացիի եւ Տերտուղիանոսի խտականութեամբը բանաձեւած հին կանոնները նպատակ ունին կանոնաւորել հաւատացեալներու ընթացքը: Անոնք կը պատուիրէին հաւատացելոց՝ կղզիանալ հեթանոսներէն, խուսափիլ անոնց տօներէն, անոնց խրախճանութիւններէն, անոնց ժողովներէն, նոյն իսկ անոնց շուկաներէն՝ օրուան պէտքերուն թոյլատրածին չափ. անոնք կը յանձնարարէին ուտել, խօսակցիլ, եւ ապրիլ իրարու հետ, եւ չկրել ընաւ գէնքեր, խոյս տալ հանրային ամէն պաշտօնէ, եւ վարչական գործերէ: Այս պայմաններով միայն կարելի էր հասնիլ երազուած կոտորելութեան:

Ասիկա իր շատ մը կէտերուն մէջ անգործնական վիճակ մըն է. եւ եթէ մէկ քանիններ կրցան, առանց երբեք թերանալու, համակերպիլ այս անձուկ կանոնին՝ պղտիկ թիւ մը կը ներկայացնեն անոնք: Տերտուղիանոս ինքն ալ կը խոստովանի զայն, երբ պետութեան մէջ քրիստոնէից անօգուտ եղած ըլլալուն կշտամբանքին կը պատասխանէ. «Մենք մեզ չենք բաժնիր աշխարհէն. իբրեւ նաւորդներ, զինուորներ, հողագործներ, վաճառականներ, գնորդներ, արուեստագէտ կամ արհեստաւոր մարդիկ՝ մենք կ'ապրինք ձեզի պէս, ձեզի հետ՝ ձեր հետ ունեցած մեր առեւտուրին չնորհիւ. չափազանցութիւնը, գեղծումը — ահաւասիկ այն բաները որոնցմէ կը խուսափինք»:

Ամէնօրեայ եւ ժամէ ի ժամ շփումը զոյութիւն ունէր, ուրեմն, հեթանոսներու

հետ. եւ այս յարաբերութիւնները շատ անգամ կը պարտաւորէին հաւատացեալները տեսնելու, լսելու, կրելու բոլոր այն բաները՝ զորս կը դատապարտէր իրենց հաւատքը: Ահաւասիկ քրիստոնեայ մը, որուն առջեւ կը ներկայանան պայմանագրութեան մը նուիրական ձեւերը. ստակ փոխ պիտի առնէ. փոխատուն կոապաշտ է, եւ պայմանագրութիւնը կը պահանջէ խոստման երդումը: Հեթանոսը կ'երդուննայ. քրիստոնեան՝ որ չուզեր իր կրօնքին զաղտնիքը մատնել՝ լուծիւն կը պահէ եւ գրաւոր հաւանութեամբ կը բաւականանայ: «Տէրը, կ'ըսէ ան ինքն իրեն, արգիլած է ամէն երդում, եւ ես կը հնազանդիմ. գրելը խօսիլ չէ ընաւ»: Տերտուղիանոս կը զայրանայ այս դատորոշութեան դէմ: «Դուն, կ'ըսէ ան փոխառուին, չրոգքելովդ ազգերու աստուածներուն յարգանք մ'ըրած կ'ըլլաս: Երբ վերջին դատաստանը դայ, ամբաստանող հրեշտակները երկնային դատարանին առջեւ պիտի հանեն անոնց կնիքներով գորշմուած քու պայմանագրութիւնդ»:

Վախն էր որ հաւատացեալին բերանը գոցած էր: Նման տկարութիւն մը ներկայ պիտի ընէր զայն հեթանոսական հանդիսութեանց, զոհերու, խրախճանութիւններու եւ կրկէսի խաղերու: Եւ դարձեալ կասկածոտ ամբոխի մը բռնութիւններէն խուսափելու համար էր որ հանրային տօնի օրերուն պիտի ստիպուէր լուսազարդել իր դուռը եւ պսակել զայն զափնիներով: Երբոր վախը զինք չառաջնորդէ՝ հարկն է որ երբեմն քրիստոնեան պիտի մղէ զիջումներու՝ զոր կը դատապարտէ իր հաւատքը: Արուեստագէտներ, գործաւորներ հաւատափոխ եղած են. քանդակագործներ, նկարիչներ, փորագրողներ, կճածեփիչներ, քանդակիչներ, կաղապարիչներ, ոսկեղծիչներ եւ ասեղնագործներ կ'աշխատէին շինել եւ զարդարել սուտ աստուածներու պատկերները: «Մենք կըրնա՞նք, կ'ըսեն անոնք, հրաժարիլ մեր օրապահիկէն: Փուճ կուգրեր շինել՝ անոնց պաշտամունք մատուցանել չի նշանակեր»: Իսկ ոմանք կը շարունակեն ընել այդ բանը՝ նոյնիսկ սրբազան կարգերը ընդունելէ ետքն ալ: Սակայն եկեղեցին կ'ըսէ անոնց. «Դադրեցուցէ՛ք այդպիսի աշխա-

տանքները, եթէ չէք ուզեր կորսնցնել ձեր հողիները: Հեթանոսներու հետ ապրիլ պարտաւորուած ըլլալով, պէ՞տք է որ առնոց հետ կորսուինք: Ուրիշ աշխատանքներ չեն պակսիր ձեզի, աւելի յաճախ փնտրուած և աւելի զիւրին. ջրամբարներ, դարառափներ կրնաք ծնփել, ճարտարապետական մոտէլներ կրնաք գծագրել, զործածական առարկաներ ոսկեգրուագել: Աւելի զիւրին պիտի ըլլայ չինել կարասի մը կամ ունէ մետաղեայ տման՝ քան թէ քանդակողործել կամ ձուլել Արէսի արձան մը»:

Ի՞նչպէս սորվեցնել զեղեցիկ զպրութիւնքը առանց ուսուցանելու աստուածներու անունները, անոնց ծննդաբանութիւնը, անոնց ստորոգիւնները, անոնց առասպելները և առանց այդու խի անոնց յարգանք մը ընծայած ըլլալու: Ի՞նչպէս վաճառականութիւն ընել առանց երբեք ծախելու բան մը, որ կրնայ ծառայել կուռքերու պաշտամունքին: Ի՞նչպէս ծառայել հոգովմէական բանակներու մէջ, առանց հարկադրուելու մասնակցել քրիստոնէական խղճմտանքին կողմէ դատապարտուած արարողութիւններու: Պաշտամունքը աստուածներու, զինուորական թերափներու (Lares militares), բանակներու՝ վաշտերու (turmae) և զունդերու (centuria) պաշտպան ոգիներուն, կուռքերուն պէս պաշտուած և բուրումնաւէտուած արծուէզրօշներու — աշխարհի առիթներ էին անոնք՝ ընտրելու ընդմէջ հաւատուրացութեան և մահուան: Դիւանադիտական տապալէզը իր հետ կը բերէ նոյնքան վտանգաւոր պարտականութիւններ: Երբոր դատաւորը կը զոհէ Ուրիմպոսի աստուածներուն, իր կցորդը կուտայ անոր գինին և կ'արտասանէ նուիրականացած խօսքերը, զիւանապետը կը նօթագրէ արտասանուած բանաձևը, բարապանը կը ծնծէ կամ կը չորչարէ մարտիրոսը, — քաջասիրտ քանի մը մարդոց քով, որոնք այդ պաշտօնները մերժեցին իրենց կեանքին զոյժով, քանի՞ ուրիշներ, սրտանց քրիստոնեայ մնալով հանգերձ, հնազանդեցան լոյն այդ խորհիւի հրամաններուն:

Հանրային պաշտօններու տապալէզին գէմ է որ Տերաուդիանոս ամենէն աւելի ուժգնապէս կ'ընդգլխէ: «Լերջերս, կ'ըսէ ան, հարցուեցաւ թէ Աստուծոյ ծառան

կրնա՞յ ստաճնել բարձրաստիճան զիրք մը, պաշտօն մը, մասնաւոր թոյլտուութեամբ կամ վարպետութեամբ ունէ կռապաշտական զործէ խուսափելու պայմանաւ: Կը յիշուին Յովսէփ և Դանիէլ, որոնք այսպէս կառավարեցին՝ ազատ ամէն պղծութենէ՝ Բաբելոնն ու Եգիպտոսը: Թող ի գործ դնեն, կ'ընդունին, պետական պաշտօնները, բայց առանց զոհելու, առանց նոյնիսկ զոհել հրամայելու, առանց պատրուհալներ հայթայթելու, առանց մեհեաններու պահպանման հոգ տանելու, առանց անոնց հասոյթներն ապահովելու, առանց անձնական կամ հանրային ծախքով ներկայացումներ տալու և անոնց նախագահելու: Հակառակ չմայդ բանին՝ եթէ կը կարծէք թէ կարելի է առիկա: Թաղապետական վարչութիւններն ալ կը ներկայացնէին դժուարաւ խուսափելի վտանգ մը: Կարծուածէն աւելի բազմաթիւ հաւատացեալներ քաղաքապետական պաշտօններու բարձրացան: Վաղնիտիանոսի մէկ հրովարտակը կը վկայէ տոբ: Մենաշնորհներու խայծով հրապուրուած՝ մերթալ բռնադատուած՝ անոնց կը հանդիպինք Եգիպտոսական Աղեքսանդրիոյ մէջ, Ափրիկէի մէջ, Սպանիոյ մէջ, ուր եկեղեցական ժողով մը եկեղեցիէն կը վտարէ երկապետներ՝ (Duumvirs) իրենց պաշտօնակալութեան տարւոյն միջոցին: Կը հանդիպինք անոնց անկասկած Ասիոյ մէջ, Պերկամայի մէջ, ուր կը լսենք թէ կառավարիչ մը կը հարցնէ Կարպոս վկային թէ տասնապետ (décurion) մը չէ՞ լինքը: Այդպէս էր Դադիւլոսի տխրողը, որ նահատակուած է 303-ին խումբ մը ափրիկեցիներու հետ, և զոր դատաւորը յանդիմանեց՝ իր ունեցած պաշտօնին հակառակ, կայսրութեան օրէնքներուն գէմ անհնազանդութեան օրինակը տուած ըլլալուն համար: Դանի մը տարիներ առաջ Դորիմեդոն, ծերակոյտի (Curie) նախագահը, մերժած էր նախագահել զոհի մը և նահատակուած: Սակայն շատ ցանցառ եղան, եթէ նկատի առնենք անունները անոնց որոնք չարչարուեցան, խղճի ազատութեան ակոյտեանները: Կը ճանչնանք անունները «Չորս Պսակեալներ»ու, որոնք նախասիրեցին մեռնիլ քան թէ քանդակել արձանը Եսկուլապին. Մարկեղոս հարիւրապետին, անձանօթ զինուորի մը, որ մերժեց հեթանոսական թագ

մը. ուրիշ երկու հոգիինն ալ՝ անկասկած, որոնց մասին կը խօսի սուրբն Կիպրիանոս, և որոնք մերժեցին մասնակցիլ հեթանոսական տօնի մը. անթիպատական բարապաններուն, Բասիլիդէսի, Մարինոսի՝ որոնք նախընտրեցին մահը, չուզելով երգում ընել աստուածներու անունով. զի՝ անապետի մը՝ որ նեակեց տախտակները, անոնց վրայ չարձանագրելու համար հաւատացեալի մը դատապարտութիւնը:

Բայց այն զինուորը, զոր կը զրուատէ Տերաուղիանոս, հետեող մը չգտաւ այն բանակին մէջ, ուր կը հաշուէր աշխարհն եղբայրներ. և հանրային կարծիքը դատապարտեց իրը անխոհմ՝ իր վեհանձն յանդգնութիւնը: Շատ մը գործաւորներ և արուեստագէտներ շարունակեցին չինել կամ զարգարել կուսակցական պատկերները, երգումներն ընդունուեցան՝ եթէ չտրուեցան ալ, պաշտօնական ձեւակերպութեան համաձայն: Այս համակերպութիւններու հովանիին ներքեւն էր որ — համակերպութիւններ՝ ցաւալի, անխիժեալ, բայց յանձն առնուած — նոր կրօնքը կրցաւ զարգանալ առանց չափէն աւելի ունեցնելու Քրիստոսի անուան սիրոյն թափուած արեան գետը:

Յաճախ զժողով էր հաւատացեալներու կացութիւնը այն մարդոց մէջ՝ որոնց հետ ունէ ազգականական կապ չիրենք չէր միացընէր. բայց կացութիւնը աւելի եղբարական կը դառնար իրենց սեփական ընտանիքին ծոցին մէջ: Աւանդական կրօնին լքումը՝ օճախ մը տակնուվրայ կ'ընէր, սիրտերը կը բզբէր: Տակիտոս կը պատմէ թէ հոռոմայեցի ազնուական տիկին մը, Պոմպոնիա Գրեկինա, մեղադրուեցաւ օտար աւելորդապաշտութեան մը համար և, հին սովորութեան մը համաձայն, հանդիսաւորապէս դատուեցաւ իր ամուսնին կողմէ, իր մերձաւորներու ներկայութեան: Սակայն անմիջ յայտարարուելով հանդերձ՝ ամբաստանութեան ծանրութեան տակ մնաց, սուգի զգեստներ հագած՝ երկա՛ր տարիներ թշուառ կեանք մը քաշկռակելով: Երբորդ դարուն սկիզբը, Վիրիա Պերպետուա տիկինը զազանաբեկ ըլլալու դատապարտուած՝ մէկ բանի մը համար միայն կը ցաւի — իր ծերուկ հօրը յամառութեան համար, որ ամբողջ ընտանիքին

մէջ մինադը հեթանոս մնացած էր և կը թախանձէր իր ազգիան որ պատահաւէն խուսափի: Ասկա կը թախանձէ, բայց ուրիշներ կ'անիծեն: «Տեսնուեցաւ, կ'ըսէ մեզի Սուրբ Յովհան Ռսկերերան, հայր մը որ մերժեց իր հաւատափոխ տղան. կղբայրներ՝ որոնք իրարու թշնամի եղան. տուններ՝ որոնք բաժանուեցան»: «Կը ճանչնամ, կը պատմէ Տերաուղիանոս, ամուսին մը այնքան նախանձոտ՝ որ ամենազգտիկ աղմուկը իր սենեակին մէջ, սոսկալի կասկածներու մէջ կը ձգէր զինքը»: Ամէն բան յանկարծ փոխուեցաւ սակայն. վասնզի կնիկը մինչև այն ատեն չափէն աւելի ազատ և թեթեալբայ՝ զազրեցաւ իր տունը ձգելով դուրս ելլելէ. — կրօնափոխ եղած էր. բայց մարդը անոր առաջարկեց ամէն բանի համբերել և աչք զոցել անոր ընթացքին՝ եթէ Քրիստոսէ հրաժարիլ ուզէր. քրիստոնեան անոր աւելի ատելի էր քան անբարոյականը: Հայր մը ժառանգութենէ զրկեց իր զաւակը որ, ան ալ, քրիստոնեայ եղած՝ այդ վայրկեանէն սկսեալ զազրած էր զինքը նեղել իր անկարգութիւններովը: Տէր մը պատժեց իր գերին, որ թէև իրեն համար մեծ արժէք մը ունէր իր մատուցած ծառայութիւններով, բայց յանցաւոր էր հին պաշտամունքը լքած ըլլալուն համար:

ԱՍՏՈՒԱՆԱՅԻՆ ԱՌԱՔԻՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Հարցում.— Հաւասք, Յոյս եւ Սէր ինչո՞ւ համար ստուածային կը կոչուին:

Պատասխան.— Աստուածային կ'ըսուին՝ վստի զի այս երեքն ալ Աստուծոյ կը վերաբերին: Հաւասքն՝ կը տեսնուի՝ Ծայրագոյն Բարին, Յոյսով՝ կ'ակրեկայեմ Գերագոյն Բարին, Սիրով՝ կը ցանկանմ երեւոյցն Բարին. . . . Այս երեքը՝ ստուածային քրեմոնմեքու հեղո՛ւմն են մեր բանական հոգիին մէջ. ասոցով կ'ուզողով դէպի երկնային կեանք. . . .

Հաւասքն հիմն է, յոյսը՝ ումը, իսկ սէրը՝ շինուածը. . . .

Հաւասք կը վերաբերի անցեալին եւ ապագային. յոյսը՝ միայն ապագային, իսկ սէրը՝ ներկային, որ միտն է:

ՑԱԹՆԻԱՅԻ Հարցմ. Հար. Թ. Պր. 24